

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16
Kış 2011 Winter 2011

GURLULARIN MENŞEİ MESELESİ
THE ORIGIN OF GHURID'S PROBLEMATIQUE

Ergin AYAN*

Özet

Günümüze kadar Gurluların menşei meselesi hakkında birçok görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birçoğunda Gurluların hanedanı soyu İran padişahlarından Zahhâk'a dayandırılmaktadır. Bu konuda kaynaklarda verilen efsanevi haberler, tarihi haberlerden daha fazla ağırlıktadır. Araştırmamızda, ilgili mitolojik haberlerden tarih çıkartma tekniğiyle başlayan süreç, Samaniler ve Gazneliler devrinde ancak tarihi devre tekabül edebilmiştir. Araştırmamızda mitolojik haberler ile klasik tarih yazımı arasında, modern tarihçilik kuramı açısından bir ilişki kurabilme konusunda geçerli alternatiflerin düşünülebileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zahhâk, Feridun, Afganistan, Gur, Gazne.

ABSTRACT

A lot of theories about the origin of Ghurid's has been suggested, to date. Most of those theories assert that dynastic lineage of Ghurid's are coming from Zuhâk, whom was a Iranian sultan. About this subject, there are more mythic intelligence than historical intelligence in the sources. In our research we intended to gather historical facts from mythologic material. We could combine those two intelligence areas in the era of Ghaznavids and Samanids. Our research unveiled that we can find some relations between mythologic intelligence and historical intelligence within the boundaries of modern historiography theory.

Key Words: Zuhâk, Faridûn, Afghanistan, Ghur, Ghazna.

Giriş

Bu çalışma Gurluların menşei konusunun araştırmasında bir denemedir. Menşe araştırmalarında moda ve hatta birçok kere zorunlu olan kuşkuculuğa rağmen, modern dünyanın toplum çeşitlerinin ve haritalarının nasıl ortaya çıktıklarını açıklayabilecek bir tarihe ihtiyaç olduğu ortadadır. Farz edelim ki başlangıçtan itibaren yeryüzünde toplumsal gruplaşmalarda meydana gelen gelişmeleri düşünerek, böyle bir tarihin ne şekilde kurgulanabileceğinin ana hatlarını belirlemek için bir hayli çaba sarf edilmesi ve büyük bir iddianın da içine girilmesi gerekmektedir.

Aslında tarihte ve bugün menşeleri bilinmeyen toplumlar, çocuğun çıplak olduğunu keşfettiği krala benzemektedirler. Bu olaydan şu mesajı alabiliriz, kral dahi olsa dünyaya gelen her insanın elbise giymesi gereklidir. Bu açıdan bakıldığında menşe araştırmaları da toplumlara elbise giydirilmesine benzemektedir. Sıra dışı özellikleri olan toplumlar bu tür çalışmalara son derece uygundur. Bugün adları tarih sahnesinde artık mevcut olmayan Gurlular da bu kategori içerisine girerler. Burada yaptığımız menşe araştırması, tarihi kaynakların analizinden öteye geçen bir keşif elbette içermemektedir. Burada yapmak istediğimiz çalışma, geçmişte yaşamış ve tarihsel bakımdan bir dönem belli bir bölgede etken olmuş bulunan bir kavmin menşesini, bize göre mantıklı ve kuramsal olmayan bir takım efsanevi rivâyetlerle yüzleştirmektedir. Bizim bu araştırmayı yapmamızı gerektirdiğini düşündüğüm şey, bugün yol olmuş bulunan kavimlerin, geçmişteki tarihsel mücadelelerinin özgül koşullarının keşfedilmesini bir

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

mesele olarak görmektir. Geçmişin tanımadığımız kayıp kavimlerinin tarihini menşe itibariyle yeniden kurmakla, onları tanımış olacağız ve benim kanaatime göre tanımamız gerekir.

Antikite ve Efsaneler

Efsaneler dünyanın gerçekliklerini test etmiyor, kuramlarının doğru olması halinde dünyanın neye benzeyeceğini tasvir ediyorlar.

Gur coğrafi bir bölge olarak Afganistan dâhilindeki Helmand vadisi ile Herat kenti arasında dağlık bir araziye ve Hazaralar ile Cahar Aymak kabilelerinin ikamet etmekte oldukları bugünkü Hazaristan'a tekabül eden bir ülkedir. Bu bölge Samanîler ve 401 (1110-1111)'den itibaren Gazneliler Devleti'ne ait olmuştur. Gaznelilerden sonra bölgeye hâkim olan Gurîler de isimlerini bu coğrafi sahadan almışlardır. Gur ülkesi 612 (1216)'de Harezşahlar ve 617 (1220)'den itibaren de Moğol egemenliğine geçmiş ve başkent Firûzkûh tahrip edilmiştir. Evvelce tamamen İranlı olan bölge sakinleri bu zamandan itibaren ya Moğollaşmış ya da kimliklerini kaybetmişlerdir. Gur ismi ise zamanla tarihten silinmiş ve bugün de hiç kullanılmamaktadır (Dames, 1993: 826).

Bugüne kadar Gur halkı ve hânedânın menşei hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Batılı şarkiyâtçılardan Briggs *Tarih-i Firişte*'yi İngilizce'ye çevirdikten sonra, bu tercüme batılı birçok tarihçi tarafından kaynak olarak ele alınmış ve Gurlular hakkında yazılanlar hep buna göre yazılmıştır (Ferišta, 1977). Bu çevirmelerde ise epeyce yanlışlıkların bulunduğu muhakkaktır. Bunlar arasında Firişte hiç bir yerde Gurlulara Afgan dememişken, Dow'un ve Briggs'in yaptığı tercüme bir kaç yerinde Gur ismi yanına bir de Afgan sözü katılmış ve bazan da aslında varmış gibi Gurluları Afgan gösteren cümleler metne hiç yoktan sokulmuştur. Bu nedenle bu tercümelere güvenen bazı batılı tarihçiler, Gurluları Afgan sanıp, eserlerinde böyle göstermişlerdir (Bayur, 1987: 249). Daha sonra *Tabakât-ı Nâsiri*'nin mütercimi Raverty, eseri İngilizce'ye çevirirken bu uydurmaları meydana koymuştur (Cüzcânî, 1970, 442, 509). Hâlbuki hiç bir ana kaynaktan Gurlular için Afgan veya Patan denilmemektedir.

Gur hânedânı mensupları, büyük bir İran sülâlesinden gelmeleri ile öğünürlerdi ve Zahhâk soyundan geldiği iddia edilen Şansâb'a nisbetle Şansâbânî adını alırlardı (Dames, 1993: 826). Mirhond'un, Gurluların efsânevi atası olarak zikrettiği Zahhâk, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde geniş bir şekilde yer almaktadır. *Şehnâme*'ye göre Zahhâk, meşhur İran pâdişâhı Cemşid'in oğludur. Çok cesur ve çevik olan bu çocuğu Biyaresb adı ile çağırıyorlardı. Zahhâk'ın altın dizginli 10 000 atı bulunduğu için ona bu adı vermişlerdi. Efsâneye göre, şeytan bir gün Zahhâk'ı kandırıp babasına karşı kıskırttı ve Zahhâk babasının tahtını elde etti. Çok zalim bir hükümdâr olan Zahhâk'ın pâdişâhlığının günlerinde Feridûn adlı bir çocuk dünyaya geldi. Feridûn büyüyünce Zalim Zahhâk'a karşı savaşmaya karar verdi. Nihâyet onu mağlup edip, öldürerek tahtını ele geçirdi (Firdevsî, 1992: 91, 102, 131, 155). Mirhond bu konuda şunları nakletmektedir: "Tarihçiler der ki, Gur pâdişâhları Zahhâk neslindedir" (Mirhond, 1358: 785; İkbâl, 1375: 290).

Şüphesiz bu mitolojik bilgiler tarihçilerin önemli ölçüde borçluluk duymaları gereken teknikler ve yöntemler açısından geçerli değildir. Gurluların menşeiyle ilgili sorunun bu yönü tartışmaya açıktır ama yine bu konuda verilen bilgileri aktarmak da yerinde olacaktır. Kaynaklarda bu konuda verilen haberlerin nitelikleri göz önüne alındığında bu konuda farazi hipotezler ve bunlara uygun efsane örneklerini bir araya getirmekten ileri gidemeyeceğimiz aşikârdır. Tarihi devirde ise Gurluların tarih sahnesinde oynadıkları rolü derinlemesine gözlemek mümkün olmaktadır.

Yukarıdaki kaynaklar gibi, Cüzcânî de efsânevi Zahhâk'tan İran hükümdârlarının bir şubesinin atası olarak bahsetmekte ve onun hükümdârlığının binlerce yıl sürdüğünü, kendi kullandığı kaynaklardaki kronolojik bilgilerin Zahhâk'ın soyu ve ataları olan Adem'den Nuh'a kadar olan devir hakkında sessiz kaldıklarını ilave etmektedir (Cüzcânî, 1970: 302).

Oysa Ortaçağ tarihçileri, doğal olarak en azından Adem'e kadar olan uzak dönemler için bu yöntemi genellikle kullanmışlardır. Buradaki köken ve şecere sorunu oldukça karmaşık ve belirsizdir. Teolojik analizler yapan Ortaçağ müelliflerinin buldukları tek bir ortak nokta, Adem de dahil olmak üzere, sonraki insanların belli bir döneme kadar sınırsız denilebilecek ölçüde binlerce yıl yaşadıklarıdır. Geçmişle ilgili en iyi yorumcular dahi, önyargılı tarihçiler olmaktan kurtulamamışlardır. Gerek batılı ve gerekse doğulu, adlarının sayılması uzun sürebilecek bir dizi tarihçiyi bu kapsamda görmek mümkündür.

Buna rağmen Taberî, Firdevsî, Cüzcânî veya Mirhond'un vermiş oldukları bilgileri değerlendirecek olursak, bir tarih kurgusu oluşturmada, onların kaynaklardaki ayak izlerini takip etmekte son derece becerili oldukları görülecektir. Yine de bu gibi müelliflerin bilim dünyasına iletebilecekleri şey, her şey rağmen kuşku içeren haberlerdir. Bu müellifler, Zahhâk veya başkalarının binlerce yıl nasıl yaşadığını, niçin kendi akıl süzgeçlerinden geçirip, bu konuda spekülasyonlar yapmamışlardır? Çünkü, ruhani güçler içeren haberlere uysal bir gözle bakan yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Elbette bu haberler günümüz pratiğinde -en azından insanlık biyolojisi olarak- inandırıcılığını tümüyle kaybetmiştir. Tabii ki kavimlerin menşeleriyle ilgili manzaralarda bundan daha karmaşık olanları vardır. Fakat, mitolojik şahsiyetleri, tarihi haberler aracılığıyla tanıdıktan sonra, müelliflerin ne demek istedikleri daha iyi anlaşılabilir.

İslâm müellifleri Zahhâk hakkında çelişkili bilgiler vermektedirler. Cüzcânî eserinin V. Bölümü'nde onun izahında Bivaresb adında birinden bahseder ve der ki, Allah Nuh Aleyhisselâmı, onu günahlarından tevbe ettirmesi için görevlendirmiş, o da yüzyıllarca bunu yaptırmaya çalışmıştır. Fakat o, tevbe etmemiş ve müteakiben Tufan hadisesi vuku bulmuştur. Cüzcânî, Taberî'den naklederek der ki, Bivaresb, Tufan'la birlikte helâk olmuş ve Nuh'un ölümünden bin yıl sonra Nuh'un oğullarından Sam'ın kral zürriyetinden Zahhâk meydana çıkmıştır ki bu bir büyüdü idi. Taberî'nin bu açıklamasından hemen sonra Cüzcânî der ki; Hoşenc'in oğlu olan Pişdâd'ın Tazio adında bir oğlu vardı ki bu bütün Arapların atası idi. Zahhâk, bunun oğlu Zakaba'nın oğlu Arvandesb'in oğlu idi. *Tarihi Mukaddesi* de Zahhâk'ın isminin Bivaresb olup, Nuh'un oğlu Kayah'ın oğlu Tarah'ın oğlu olduğunu belirtir. *Camiü'ttevarih*, Acemlerin Zahhâk'a Bivaresb dediklerini ve İbrahim Peygamberin onun devrinde yaşadığını söyler. Fakat müellifler onun soyu hakkında tutarsız ve çelişkili bilgiler verirler. Araplar onun Şadâd-i Ad'ın kardeşinin oğlu olduğunu söylerler ve soyunu Sam'ın oğlu ve Arfakşad'ın kardeşi İram'a bağlarlar. İranlılar da onun adının Ervendesb olup, Faravel'in oğlu Tuç'un oğlu Şâhirah'ın oğlu Rinkavar (Zaknaba)'ın oğlu olduğunu söylerler. Tuç ise Hoşenc'in kardeşi idi. Kazvînî, *Tarih-i Güzide* (Kazvînî, 1913: 406) adlı eserinde, onun soyunu Cemşid'den getirir ve onun kız kardeşinin oğlu olduğunu söyler; fakat bu büyük tarihçi onun Kayumers'ten sonra altıncı olduğunu yazar. Bazı müellifler, Zahhâk'ı Lamak'ın oğlu Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu İram'ın oğlu Avaz'ın oğlu Ad'ın oğlu Amlâk'ın oğlu Anvân'ın oğlu olarak gösterirken bazıları Zahhâk'ın Bivaresb olduğunu ve Nuh'un oğlu Kâbah'ın oğlu Tuh'un oğlu Ervendesb'in oğlu olduğunu yazarlar (Cüzcânî, 1970: 302; Taberî, 1991: 264). Bazıları da Bivaresb b. Ervendesb b. Zankaba b. Tazio b. Ferâvvel b. Siamak b. Mubşi b. Kayumers b. Lavad b. Sam b. Nuh olarak gösterirler. Müellifler bu yukarıdakilerden sonra Ervendesb'in Zahhâk'ın babası ve Tazio'nun torunu olduğunu belirtirler. Bütün tarihçiler Tazio'nun bütün Arapların atası ve Hoşenc Melik'in kardeşi olduğunda ittifak ederler. Araplar Tazi'ye büyük bir sempati duyarlar. O, Arap kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmuş ve kendisinden sonra gelenler de bunu devam ettirmişleridir. Ondan sonra hâkimiyet oğlu Zambaka'ya geçmiş sonra da ikinci oğlu Ervendesb'e geçmiştir. Ervendesb bilge ve zahid bir adam idi. Ervendesb'in oğlu Zahhâk ise tam aksine son derece kötü, kavgacı, kan dökücü büyük bir zalim ve acımasız biri idi ki, şeytan onu doğru yoldan şaşırtmıştı (Cüzcânî, 1970: 304).

O, babasının geçmek istemediği bir yol kazmış ve Ervendesb yaşlanıp, güçsüzleşince içine düşmüş ve öldürülmüştür. Bundan sonra Zahhâk Arapların üzerine hakim olmuş Cemşid'den sonra bütün dünyayı zapt etmiştir ve şiddet ve zulümle boyunduruk altına almıştır (Cüzcânî, 1970: 304).

Taberî, İbn Hişam'dan şunları naklediyor: "Bize haber verdiklerine göre, Zahhâk Nemrut olup, Hazreti İbrahim onun zamanında doğmuştur. İbrahim'i ateşe atmak isteyen de odur." (Taberî, 1991: 259). *Kitab-ı Mukaddes*'de İbrahim'in Sodom kralının hizmetinde paralı askerlik yaptığı yazmaktadır (Kitab-ı Mukaddes, 1993: Tekvin, Bab 14). İbrahim Peygamber'in yaşadığı devir tahminen M.Ö. 1900 ile 1500 yılları arasına aittir.

Taberî'nin naklettiğine göre, eskiden zalim bir hükümdar vardı. Araplar ona Zahhâk derlerdi. Acemler İsdihak/Ezdehak adını da taşıyan Zahhâk'ın kendilerinden olduğunu iddia ederler. Tanrı tarafından ejderha suretinde tebdil edilmiştir. Sevâd'da Kûfe yolundaki Ners adlı bir köyde oturmuştur. Zulüm ve cebirle iş görür, çok adam öldürürdü. Ensesinde büyük bir ur çıkmıştı. Bunlar bedenine dokundukça acıtıyor, o da acısını dindirmek için insan beyni istiyordu. Hergün iki adam öldürtürdü; onların beyni ile sıvayınca ağrı geçiyordu. Halk onun hâkimiyeti çağında her türlü zulüm ve zorluklara katlanmıştır. O çocukları hayvan boğazlatır gibi öldürtüyordu. İsfahan halkından Kâbî adında biri bayrak açarak Zahhâk'a karşı savaşmaya başladı. Halk çarçabuk onun etrafında toplandı. Kâbî, Zahhâkı yendikten sonra halk bu bayrağı uğurlu sayarak son derece ululadı, o derecede ki, Acem hükümdarları

onu kutlu sayarak onunla şereflendiler ve bu bayrağa Drefş-i Kâbiyân¹ adını verdiler. Onlar bu bayrağı ancak büyük işlere ve büyük savaşlara giriştikleri zaman meydana çıkarırlardı. Bu bayrak ancak hükümdâr oğulları için büyük harpler esnasında ve pek önemli işler için yola çıktıkları vakit çekilirdi. Kâbi kendisine uyanlarla birlikte İsfahan'dan yola çıkmış, yoluna devam ederken etrafında pek çok adam toplanmıştı (Taberî, 1991: 256, 261).

Zahhâk, onların geldiğini görünce korkup kaçtı ve yerini boş bıraktı. Bunun üzerine acemlere maksatlarına erişmek için kapılar açıldı. Halk Kâbî'nin etrafında toplanarak onu hükümdâr yapmak için birbirine baktılar. Kâbî ve yanındakiler Feridûn'u getirterek hükümdâr yaptılar. Feridun Zahhâk'a karşı harekete geçerek üzerine atıldı; bir demir çubukla başına vurdu ve onu bağladıktan sonra Dünbavend (Demavend) dağına götürdü. Acemler, onun bukağılara vurulmuş halde hala orada mahpus olup, azap çektiğini söylerler. Feridun onun ailesinden Sevâd'da kalanları takip ederek üzerlerine yürüyordu. Böylece onların eşrafını ortadan kaldırdı. İz ve eserlerini yok etti. Bazıları Feridun'un Tanrı'nın Kutsal Kitap'ta andığı ve Hz. İbrahim'le macerası olan Zülkarneyn olduğunu iddia ederler. Feridun halkın Zahhâk tarafından gasp edilmiş olan topraklarını ve mülklerini sahiplerine iade etti. Sahipleri bulunmayan mülk ve toprakları miskinlere ve halka vakfetti (Taberî, 1991: 262, 280; Firdevsî, 1992: 155; Karatay, 2003: 173).

Gurluların menşei konusunda kaynaklardaki bu mitolojik ve farklı farklı rivayetlerin, müellifler arası tartışmalardan kaynaklanan bir gelişme olduğunu iddia etmek de akla gelebilir. Tabii bu durum, her türlü inançsal bağlılığın, bilim ve tarihçilik üstünde yenilikçi etkiler yapma ihtimalinin mevcut olduğu anlamına gelmez. Mesela Taberî yukarıdaki konuda eserinin bir yerinde Mecûsilerden nakil yapıyor, bir yerde Tevrat'tan rivayet ediyor, fakat şu ortak noktayı ısrarla vurguluyor “Tanrı'ya karşı asi olan hükümdârlar ve onların neslinden gelen kavimlerin hepsi de tarih boyunca mahv ve helak olmuşlardır (Taberî, 1991: 264). Aslında kavimlerin menşeleriyle ilgili rivâyetlerin çoğu da önemsiz skolastik ya da belli bir dini inanca sahipse o dinin önceden belirlenmiş gerçeklerini kanıtlamaya girişen örneklerdir. Söz konusu Adem kıssası ve Tufan hadisesi bunlardan ikisidir. Yine bu rivâyetlerin önemli bir bölümü teolojik tipteki sorunları gündeme getirmekte ve daha sonra onları dinsel-doktrinel gerekçelerle çözmeye çalışmaktadırlar. Yine, dini ya da kavmi bağlılığın, Ortaçağ müelliflerini ciddi ölçüde sahih görünmeyen konularda çalışmaya teşvik ettiği birçok noktalardan da söz edilebilir. Taberî veya Firdevsî'nin rivâyetleri de bu durumu kanıtlayan örneklerdir. Bu seçkin müellifler, tarihin şekillenmesinde insan ve toplum iradesinin ve çevresel etkenlerin önemsizliğine o kadar inanmışlardı ki, kavimleri tarihte daha etkin hale getirecek deneysel ve müşahhas faktörlerden hiç söz etmemişlerdir.

Bu nedenle bu müelliflerin tarihi nakilleri özellikle vurgulanmalıdır. Taberî, Zahhâk'ın 600 ya da 1000 yıl hükümdârlık yaptığını ve 1100 yıl yaşadığını naklediyor. Fars ensâb bilginlerinin bazılarına göre, Feridun Nuh'un kendisidir. Bazıları da *Kuran* da adı geçen Zülkarneyn olduğunu iddia ederler (Taberî, 1991: 265, 279).

Feridûn'un galip gelmesinden sonra Zahhâk'ın bütün çocukları kaçtılar ve Gur dağlarına gittiler. Orayı yurt tutup, müstahkem kaleler inşa ettiler. Feridun onların kalelerini ele geçiremeyince çaresiz onlarla anlaşma yoluna gitti ve onlardan bâc ve harac almaya razı oldu. Gur dağlık bölgesinin hükümeti Zahhâk neslinden devam etti (Cüzcânî, 1970: 306; Mirhond, 1358: 785).

Yukarıdaki kaynaklarda verilen bilgilerin tarihsiz oldukları özellikle vurgulanmalıdır. Bu konulardaki akademik uğraşların boyutları, verilen bilgilerin mitolojik hususiyetleriyle birlikte genişlemesi dolayısıyla araştırmayı kendi içine kapanmaya eğilimli bir duruma sokmaktadır. Bunun nedenleri tarih biliminin, eski çağlara ait kendi gelişmesi içerisinde yatmaktadır. Elbette ki, o dönemin tarih disiplininin gelişme alanının dışına çıkmak risk gerektirmektedir. Zira, zaman geriye gittikçe müşahhas bilgi sahibi olmayacak ya da anlatılan olayları yakından izleyemeyecek duruma gelmektedir.

Cüzcânî, Bustâm adlı birinin Hindistan'a hakim olduğundan bahisle şeceresini Zahhâk'a dayandırmaktadır. Bustâm b. Mihşâd (Mişhâd, Mamşâd, Şamâd, Şâd, Hihâd ve Şihâdan) b. Narîmân (veya Nadîmân) b. Afrîdûn (Ferîdûn) b. Sâhind (âmind ve Sâmid) b. Sifandesb (İsfandesb) b. Zahhâk b. Suhrâb b. Şaidesb b. Siâmak b. Marniâs (Marsâs veya Marnâs) b. Zahhâk.

¹Hız. Ömer'in İran ordusunun başına tayin ettiği Sa'd b. Ebî Vakkâs, Medine'den çıkarak Kûfe'de karargâh kurduktan sonra buradan Kadisiye'ye yönelince (636), Rüstem kumandasındaki İran ordusunu 3 gün süren muharebe sonucunda feci bir mağlubiyete uğratmıştı, İran'ın meşhur “Drefş-i Kâbiyân” adlı değerli taşlarla süslü sancağı ve Sevâd denilen Fırat'ın batı yakası Müslümanların eline geçmişti. Belâzurî (1987). *Fütuhu'l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, s. 364, 375; İbnü'l-Esîr (1987). *El-Kâmil fi't-Tarih*, III, Türkçe çev. A. Ağırakça-A. Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, s. 469.

Zahhâk esir edildiğinde Ferîdûn Hindistan'ı ele geçirmek için bir ordu hazırladı. Ferîdûn'un ordusuna karşı duramayacağını anlayan Bustâm Şaknân ve Bâmyân dağlarındaki geniş arazilere çekildi ve oralarda ikamet etmeğe başladı. Ferîdûn'un ordusu ikinci seferde doğrudan doğruya onun nerede olduğunu araştırmaya çıktı. Bustâm, yakalanmamak için birkaç defa Şaknân ve Tohâristân'dan Gur dağlarına geldi. Bu bölge Hezâr Çeşme (Bin Kaynak) adını taşıyordu ki bu isim oradaki derelerin sayısını izah etmek için konulmuştur. Bustâm, Ferîdûn'un ordusu Gur'a gelmeden önce, Zâr-i Merc'e çekilmiş ve orada yerleşmiştir (Cüzcânî, 1970: 305 vd.).

Yukarıda Bustâm'la mücadelesinden bahsettiğimiz ve Hindistan topraklarını işgal etmeye giden Feridun'un, Zahhâk'ı esir eden Feridun mu yoksa onun soyundan gelen başka bir Feridun mu olduğu konusunda kaynaklarda ayrıntı bulunmamaktadır. Bizim tespitimize göre Bustâm, Zahhâk'ın onbirinci kuşaktan torunudur. Yani Zahhâk'la Bustâm arasında yaklaşık olarak 200-250 senelik bir zaman dilimi geçmiştir². Arada böyle iki buçuk asırlık uzun bir zaman farkı olması, bizi o dönemin hükümdârlarının çok uzun süre yaşadıklarına dair kaynakların verdikleri bilgiler konusunda uyarmaktadır. Gelgelelim mesleki ve teknik açıdan bu tür haberlerin olabilirlik varsayımına kapılar kapatılırsa, bu konularda daha geniş yanılsamalar olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Bustâm'ın açıklamasında tarihçilerin iki rivayetinden birisi budur. Diğer rivayet ise Gazne hâkimi Muizzeddîn Muhammed b. Sâm zamanında yazılmış olan *Müntehâb-ı Târih-i Nâsirî*'de yer almaktadır: "Ferîdûn Zahhâk'ı yendiği ve ülkesini ele geçirdiği zaman oğlundan iki torunu Nihâvend'e gittiler. Bunlardan büyüğü Sûz, küçüğü Sâm adını taşıyordu. Sûz emîr, Sâm da sipehsâlâr unvanını taşıyordu. Sûz'un bir kızı ve Sâm'ın da bir oğlu vardı. Bu iki kuzen çocukluklarında birbirlerine aşık oldular. Sipehsâlâr Sâm öldü ve oğlu savaşılıkta ve cesaretle eşi benzeri olmayan bir yiğit oldu. Babasının ölümünden sonra bazı kıskanç ve kötü niyetli kişiler onun hakkında amcasına iftiralarda bulundular. Emîr Sûz, neticede ona karşı olan öfkesinden dolayı, kızını etrafındaki meliklerden birinin oğluna vermeğe kesin karar verdi. Kızı bu haberi alır almaz, durumu kuzenine bildirdi ve bir gece gelip kalenin kapılarını açtı ve Emîr Sûz'un ahırından (Cüzcânî, 1970: 306) 10 seçkin at getirdi ve böylece Gur dağlarına gidip orada yerleştiler".

Emîr Bustâm'ın ardıllarıyla beraber bu bölgede yerleşmiş olduğuna dair birinci rivayet bizi Ferîdûn'a götürmektedir. O, Bustâm ile ardıllarını ortadan kaldırmak için üçüncü bir ordu göndermeye istekli idi. Ferîdûn'un oğulları Tûç ve Selm, hainlikle kardeşleri İrec'i öldürdüler. İrec İran tahtında oturuyordu (Cüzcânî, 1970: 307; Taberî, 1991: 283). Ferîdûn bu nedenle büyük bir ızdırap içerisinde olduğundan Bustâm'dan intikam alamadı. Fakat, daha sonra Gur dağları ve çevresine dikkatini çevirmek için zaman buldu. Bustâm, Şâh Ferîdûn'a güvenilir elçiler göndererek, barış istedi. Ferîdûn, Bustâm'ın barış isteğini kabul edince, Arap kabileleri, Zahhâk taraftarları ve pek çok insan Gur dağlarına gelip yerleştiler ve sayıları bir hayli arttı. Bunlar zamanla İslâm'a girdiler (Cüzcânî, 1970: 309; Mirhond, 1358: 785). Gur'daki antik tapınakların yerine binlerce câmi kuruldu (Cüzcânî, 1970: 310).

Tarihi Devir

*Tarih bilgisi tükenmez kaynaklardan
yeniden çoğalarak akar.
Bellek tüm kapılarını açsa da
onlar yine de yeterince açılmamıştır.*

Gur bölgesinin halkı ve emîrleri Herat'ın doğu ve güneyinden geçen kervanları vurmak ve kaleden kaleye savaşmakla vakit geçirmek suretiyle bir nevi derebeyi hayatı yaşamakta idiler. Hazreti Ali'nin halifeliği döneminde Müslüman edilmiş olduğu söylenen Şansâb adında biri onların efsânevi atası olarak gösterilmekte ve dolayısıyla hânedâna da Şansâbaniyân denilmekte idi (Bayur, 1987: 250).

Cüzcânî'nin verdiği bilgilere göre Şansâbî ya da Şansâbânî adı verilen Gur hükümdârları dört gruba ayrılır.

- 1-Fîrûzkûh sultanları
- 2-Bâmyân hânedânı
- 3-Gazne sultanları
- 4-Hindistan sultanları (Cüzcânî, 1970: 310).

² Nitekim Taberî (1991: 284) Ferîdûn'un 500 yıl hükümet sürdüğünü rivayet etmektedir.

Her ne kadar bu hânedânın ensâb şeceresini kroniklerden takip edebilmek de bu kayıtların kesintisiz bir şekilde devam ettiği söylenemez.

Bunlardan ilk bilineni olan Emîr Pûlâd Gurî Şansâbî , Melik Şansâb b. Karnak'ın oğullarından biri idi. O, Gur bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Ebû Müslîm-i Horâsânî, Abbâsîler adına Horâsân bölgesini Emevîlerden kurtarmak istediğinde Emîr Pûlâd, Gur ordusunu ona yardıma göndermiş ve böylece Abbâsî halifelerinin nezdinde sivrilmiştir. Uzun zaman Mandeş ve Gur bölgesinin hâkimiyeti ona verildi. O'nun ölümünden sonra bölge hâkimiyeti kardeşinin oğullarına geçti. Emîr Bancî b. Naharan Şansâbî'ye kadar Gurluların faaliyetleri tespit edilememiştir (Cüzcânî, 1970: 311).

Gur emîrleri arasında az çok tarihî özde sayılabilecek ilk kişi Emîr Bancî'dir. O, bir geleneğe göre Halife Harûn er-Reşîd'i ziyaret ederek, ondan Gur emîrliğini almıştır. *Tabakât- Nâsırî*, ona ait bölümde babasının Naharan, onun babasının Vermiş, onun babasının da Vermişân olduğunu yazmaktadır. Bu adlar daha birçok eserde de bulunur. Vermiş ve Vermişân'ın Türk adları olduğunda tereddüt edilemez (Bayur, 1987: 250).

Emîr Bancî b. Nahârân Gur hükümdârlarının en büyüklerinden biri olup, hatıraları unutulmamıştır. Gur sultânlarının tamamı onun soyundan gelmişlerdir. Onun soy kütüğü şöyledir: Bancî b. Nahârân b. Vermiş b. Vermişân b. Pervîz b. Pervîz b. Şansâb b. Karnak b. Bayyin b. Münşî b. Vayzân b. Huneyn b. Behrâm b. Hacaş b. İbrahim b. Muiddil b. Esed b. Şadâd b. Zahhâk.

Abbâsî halifeleri İslâm dünyasına tam olarak hâkim olup, otoriteyi sağladıktan sonra, Bancî bu aileye sadakatle bağlandı. Harun Reşîd devrinde onun amacı rakiplerine karşı Gur emîrliğini elinde tutmaktı. Zira Gur bölgesinde o sırada Şişâniyân adlı bir kabile vardı (Cüzcânî, 1970: 312). Bunlar Gur tahtında Şansâbanîlerden daha fazla hak sahibi olduklarını ileri sürmekte idiler. Emîr Bancî devrinde bu kabileler reisleri olan Şiş b. Behrâm'ın adından dolayı Şişâniyân adını almaktaydılar. Şimdi Şiş ile Bancî arasında Gur hâkimiyeti hususunda ihtilaf ortaya çıktı ve bu durum bölge halkını huzursuz etti. İki taraf arasındaki mutabakata ve kimin emîr olacağına halifelik makamı karar verecekti. İki taraf meselenin halli için Dârü'l-hilâfe'ye doğru yola çıktılar (Cüzcânî, 1970: 313).

Bu iki emîr Gur'a döndükten sonra Gur hükümeti Şansâbanîlere ordu kumandanlığı da Şişâniyânlara geçti. Bu düzenleme böyle devam etti. Gur sultanları hep Şansâbanîlerden, kumandanlar da Müeyyededdîn, Feth-i Karmâk, Ebû'l-Abbas Şiş ve Süleymân-i Şiş gibi hep Şişâniyânlardan oldu.

Emîr Bancî'nin hükümetinden Müellif Cüzcânî'nin zamanına kadar (yani Sûrî'nin) (Cüzcânî, 1970: 316) kroniklerde Gur ülkesi hakkında geniş malumat bulunmaz. Ancak Sûrî'nin Gur'un büyük bir kısmını hâkimiyeti altında bulunduran büyük bir hükümdâr olduğunu yazarlar. Bu ülkenin bir kısmında meselâ Zabûlîstân'da halk henüz İslâm'a girmemiş olup, birbirine düşmandırlar. Fakat gerçekte bu hânedânın tarihi ancak Saffârîler zamanında Yakub Leys'in Zemindâver ve Bûst taraflarını istilâ ettiği zamandan başlar. O zamanlar Gur dağlık bölgesinde Sûrî adında bir melik hükümrân olmakta idi. Ahalisi ise henüz Müslüman olmamıştı (Dames, 1993: 826). Saffârîler, Nimroz'dan çıkıp Yakub b. Leys Gur'a doğru ilerleyince (h. 256/869-870) (Cüzcânî, 1970: 317; İbnü'l-Esir, 1987: 162-164) Aytekinabâd emîri Gur kabilelerini toplayıp dağlık bölgelerde istihkâm kurdu ve böylelikle kendisini emniyete aldı. Fakat alışkanlıkları üzere Müslümanlarla gayrimüslimler kendi aralarında savaşmaya devam ettiler. Bu sırada Gurluların başında Sûrî bulunuyordu (Cüzcânî, 1970: 318; İkbâl, 1375: 290).

Mirhond'a göre Gazneli Mahmûd'un hücumuna maruz kalan bu melikin oğlu Muhammed ismine rağmen hala kafir ve el-Utbî'ye göre Hindû idi (El-Utbî, 1858: 364). Gazneli Mahmûd, h. 401 (1011)'de onun kalesini zapt ve kendisini esir etti. Hasan babasının yardımıyla o kaleden kaçtı ve Gur'da hükümeti ele geçirdi. Gazneli Mahmûd, Hasan'ın kaçtığını duyunca babası Muhammed Surî'yi öldürttü. Hasan'ın, Hüseyin adlı bir oğlu vardı ki, onun 7 oğlu olmuştur (Mirhond, 1358: 785; İkbâl, 1375: ; Nazım, 1931: 71).

Mahmûd tarafından tahta oturtulan oğlu Ali'nin Müslümanlığı muhakkak olup camiler inşa ettirdiği rivayet olunur. Böyle olmakla beraber, Mesûd Gazne tahtına çıktığı zaman, Ali, yeğeni Abbâs tarafından tahttan indirilerek hapsedilmiştir. Pek safvetli bir hükümdâr olduğu anlaşılan Abbâs, Mandeş dağlarında kendisine bir hisar inşa ettirmiştir. Beyhaki, Mesûd'un Gur dahilinde, Ebû Hasan ve Vermiş ismindeki reisler aleyhine, birçok sefer açtığını kaydetmiş olmakla beraber, Muhammed, Ebû Ali veya Abbâs'dan hiç bahsetmiyor. O zamanlar Gur dahilinde ayrı ayrı birçok kabileler bulunduğundan, merkezî bir hükümetin mevcut olmaması ihtimal dahilindedir. Abbâs Gazne'yi metbu tanımış ve Sultan İbrahim tarafından tahttan indirilerek, yerine oğlu Muhammed geçinceye kadar, bir müddet memleketi idare etmiş olmalıdır. Nisbeten sulh içinde geçen bu devrede, Selçukluların hücumlarına bir müddet fasıla verdikleri

sırada, Gaznelilerin dağlık mntıkadaki reisleri hükümleri altında tutacak kadar kudretli oldukları anlaşılıyor (Dames, 1993: 826 vd.). Buna rağmen Gazneli Sultan Mahmûd b. Sebüktegin ve oğlu Mesûd'un Gur'a karşı türlü seferleri olmuş ve Gur emirlerinden bazıları Gaznelilerin hakimiyeti altına girmişlerse de ülkenin sarp konumu ve halkının savaşçılığı yüzünden bu hakimiyet uzun sürmemiştir³.

Gur emîrleri hakkında gâh Nuh peygambere gâh da Adem'e kadar çıkan efsânevî şecereleri bir yana bırakırsak, mevcut olan en eski ana kaynaklardaki işaretlerden hânedânın ve halkın Türk olma ihtimali kuvvetli görünmektedir. Fakat buna rağmen hiç bir ana kaynak da bunlara doğrudan Türk dememiştir. Ancak Türklerin yayılma alanlarının genişliği dolayısıyla, birçok tarihinin yerel adları kullandıkları da tarihçilerce malumdur (Bayur, 1987: 250).

Gurluları bugün İran menşeli saymak adet olmuşsa da Türk kavmine mensubiyetlerini gösteren belgeler de artmaktadır. X. Yüzyıl Arap coğrafyacılarından Mesûdî, Vahan, Afgan ve Gurluları Türklerden sayar (Şeşen, 1998: 18). Mesûdî'nin Gurlulara ait kayıtlarını J. Marquart Guz (Oğuz) olarak okuma eğiliminde bulunmuştur. Halbuki Oğuz adı Arap kaynaklarında "vav"sız yazılmaktadır. Şemseddîn Dimaşkî ise bunları el-Gur ve'l-Kalaç diye "vav"lı okumuştur. Bu Gurlular, Çin kaynaklarında da zikredilmiş olup, bunların şimdiki Gur memleketi diye adlandırdığımız Toharîstân'a gelmiş oldukları da kaydedilmiştir. Mahmûd İbn-i Velî, Hindîstân'daki Delhi sultanlarının ve Kert pâdişâhlarının bu Gurlulardan olduğunu ve Kertlerin de Yemekan yani Yemak Gurluları kabilesine mensup olduklarını kaydetmiştir. Bu bölgede Bedâşân ve müteaddit yerlerde Yemak Kıpçakları bulunmuştur ki, bunlara Ogur denilmiştir (Togan, 1981: 452). Şeyh Sâdî, *Bostan*'ında İran'lı bir köylünün Gur hükümdârına "Ey Tatar" diye hitap ettiğine dair bir hikâye anlatmaktadır ki bu hitap hem Moğolları hem de Türkleri kapsıyordu⁴.

Tabakat-ı Nâsırî'deki bazı kayıtlardan Gur'da Kalaçların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Tarihi deliller, Kay, Gur, Karluk, Halaç, Kumiç, Çigil ve Türk gibi kabilelerin Doğu Avrupa, Uzakdoğu, İran, Kuzey Hind ve Kuzey Çin taraflarında türlü şekillerde ve çok yaygın olarak yaşamış olduğunu göstermektedir. Bu büyük Oğuz-Uygur devleti, muhakkak ki, Doğu Avrupa'daki Kıl Baraklar ülkesini de içine alıyordu. Oğuz Uygur devletinin bu kadar geniş sahada en çok meşgul oldukları yer Hazar Denizi'nin etrafı ile Hindikuş mntıkası idi. Oğuzların bu büyük devleti herhalde miladi I-V. Asırlarda yaşamıştır (Togan, 1982: 126).

Yine Cüzânî bir yerde, Gur meliklerinden Kutbü'd-din el-Hasan bölümünün başında Gur oymaklarının sürekli birbiriyle mücadele ettiklerini anlatırken, buna Arap soyundan oldukları yolunda var olan bir geleneği sebep göstermektedir (Cüzânî, 1970: 333). Ancak bu gelenek efsanevî bir özdedir ve tarihi bakımdan anlaşılması ve anlatılması çok güçtür. Çünkü, Arap kabilelerinin Gur'a yerleşmesi olayı eğer bilinen tarihi bir devrede olmuşsa, Ancak Orta Asya'nın Müslüman Araplarca fethi sırasında olabilirdi. Halbuki, yukarıdaki kaynaklarda belirttiğimiz gibi, bu olaydan 300 yıl kadar sonra Gurluları hala puta tapar buluyoruz.

Oğuz destanında Oğuz Han'ın, Hindistan seferinden dönerken, Gur memleketine geldikten sonra, Doğu Avrupa'ya Bulgar ülkesine hareket ettiği, seferden döndükten sonra Uygurların reisinin de kendisini Semerkand'da karşıladığı zikrolunuyor. Yani Gur ile Uygur aynı zamanda mevcut imiş ve Uygurlar Oğuz Han'ın seferine iştirak ettirilmeyip, memleketin muhafazasına memur edilmişlermiş. Fakat Afganistan'da, bütün İslam devrinde Fars dilinin başka bir şivesini konuştuğu görülen bu kavim rivâyetlere göre aslen Türktür (Togan, 1981: 148).

Oğuz itaat etmeleri için Gur ve Garcistan taraflarına elçi göndererek vergi vermeyi kabul etmelerini bildirdi. Gur hükümdârı elçileri son derece saygı ile karşılayıp ağırladı. Kendisi hemen Oğuz Han'ın yanına gidip, vergi vermeyi üzerine aldı. Gur hükümdârı "Vilâyetimizin yakınlarında düşman çoktur" deyince, Oğuz Han, önceden seçilmiş 100 süvariye Gur hükümdârı ile beraber o vilâyete gönderdi. Oğuz Han'ın buyruğu gereğince, bütün Gur vilâyetini, ta Gazne, Zâbil ve Kâbil'e kadar il yapip zaptettiler. Bundan sonra hep beraber Başgird tarafına yöneldiler.

³ Gurluların siyasi tarihleri ile ilgili geniş bir araştırma için bk. Muhammed Abdülgafur (1960). *The Gorids, History Culture and Administration, 343-612/1148-1215-16*, Hamburg (Basılmamış doktora tezi Diss. Phil. Mscr. 807).

⁴ SADİ (1975). *Bostan*, Çev. Hikmet İlaydın, İstanbul: Hürriyet Yayınları, s. 73 ve n. 4. Sadi Moğol istilâsının doğurduğu felaketlerin bir kısmına şahit olmuş olduğundan dolayı eserlerinin birçok yerlerinde Moğollara olan nefretini açığa vurmuştur. Meselâ çok fena bir insandan bahsederken "Eğer Tatarın biri o edepsizi öldürürse buna karşılık bir Tatar öldürmek lazım gelmez" der.

Oğuz Han seferden döndükten sonra, kendi ülkesine gitmeye karar verip, çabuk gidilmesi için Gur ve Garcistan yoluyla hareket edilmesini emretti. Fakat yüksek bir dağa vardıklarında çok kar yağması dolayısıyla 2-3 aile geri kalmıştı. Fakat hiçbir canlının ordudan geri kalmaması hakkında yasak vardı. Oğuz bunu öğrenince, canı çok sıkıldı bu birkaç aileye Karluk adını verdi. Oğuz'un kendi memleketi olan Ortak ve Kürtak (Balhaş'ın kuzeyi) mıntıklarına dönüşünde Gur ve Garcistan yoluyla hareket etmiş olması, Karlukları orada yerleştirmesine dair rivâyetler mühimdir. Burada Gur ve Garcistan'da Oğuz Han'ın Türk kavimlerini yerleştirmesi anlatılmıştır. Görüldüğü gibi Karluklar da Kalaçlar gibi, Gur, Bamyân, Toharistan, Pamir, Fergana ve nihayet Çu ve Talas bölgelerinde yan yana yerleştirilmişlerdir (Togan, 1982: 22, 47, 94).

Oğuz Destânı'ndaki destânsı bilgiler de aslında bölgenin antropolojik olarak karmaşık yapısına işaret ederken, Türk kabilelerinin de bölgedeki yapılanmada yer aldığı mesajını vermektedir. İşte bu durum tarihçileri bölgedeki toplumsal yapıyı birçok açılardan dinamik bir şekilde ele almaya teşvik etmiştir. Ancak bu tür araştırmalarda kaynakların niteliği, tarihçinin kendisini tam nesnel bir araştırma yaptım diye hissetmesine izin vermemektedir. Çünkü tarihçi, işin başından beri bölük pörçük, dağılık hatta menkıbevî bilgileri, bütünlüklü bir sistem haline getirmek zorunda hissetmiştir.

Sonuç

Coğrafi bölge olarak Afganistan ve Gur bölgesi, tarihi haberlerin berrak olduğu devirlerde bile, özellikle zamana yayılmış etno-kültürel değişimlerin izini sürmek bakımından teknik güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Bölgede bu türdeki değişimlerde etkin rol oynayan topluluklardan birisi de Gurlulardır. Gur hükümdâr sülâlesinin kayıtlara geçmiş soy ağaçları ya da çözümlemelerimizin malzemesini oluşturan kaynakları –bu kaynaklar mitolojik de olsa- bulabildiğimiz için şanslıyız. Fakat, kuşaklar arasındaki değişimleri de kapsayan ama şimdiye kadar haklarında kabaca bile olsa tespitler yapılmamış olan Gurluların menşei ve bunların Türklükle ilgileri meselesi yine de karanlıkta kalmaktadır. Daha ciddi olan bir sorun ise tarihçilerin her zaman açıkça ortaya koymadıkları, Afganistan'ın toplumsal ve etno-kültürel yapısının daha genel sorunlarıyla yüzleşmekten kaçındıkları tarihsel bazı problemlerdir. Yalnız, şüphesiz arabayı iyi tanımayan bir şoförün de herhangi bir arabayı iyi sürebilmesi gibi, sırf bu nedenle bölge hakkında iyi çalışmalar yapılmadığını da söyleyemeyiz. Bir toplumu oluşturan grupların zaman içinde değişmesi ihtimali gibi toplumsal grupların çok boyutluluğu da tarihsel problemlerin kaynağını oluşturmaktadır. Buradaki en ciddi güçlük bizi doğrudan bir bütün olarak toplumun tarihine götürürken ortaya çıkmaktadır. Bu güçlüğün kaynağı, Afganistan tarihinde bugün tamamen adları unutulmuş bir insanlar grubunun ya da insan gruplarının varlığını göz ardı etmemekten geliyor. Bu nedenle Gurluların bölgedeki toplumsal işlev ve tahakküm devirlerini, menşelerini bilmeden değerlendiremeyiz. Demek ki, Gurluların tarihiyle ilgili en dolaysız yaklaşım, en geniş anlamıyla menşelerine dayanmalıdır.

KAYNAKÇA

- (1993). *Kıtab-ı Mukaddes*, İstanbul: Yalçın Ofset.
- ABDULGAFUR, M. (1960). *The Gorids, History Culture and Administration, 343-612/1148-1215-16*, Hamburg (Basılmamış doktora tezi Diss. Phil. Mscr. 807).
- BAYUR, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*, I, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayını.
- BELÂZURÎ (1987). *Fütuhu'l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- CÜZCÂNÎ (1970). *Tabakât-ı Nâsırî*, I, İng. Çev. H. G. Raverty, New Delhi.
- DAMES, G. L. (1993). "Gurîler", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 826-830.
- EL-UTBÎ (1958). *Kıtab-ı Yamînî*, Trans. James Reynolds, London: W. H. Allen And Co.
- FERİŞTA, M. K., (1977). *Tarih*, I, Trans. John Briggs, Lahore: Sang-meel Publications.
- FİRDEVSÎ (1992). *Şehnâme*, I, çev. N. Lugal, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- HAMDULLAH MÜŞTEVFÎ-İ KAZVİNÎ (1913). *Tarih-i Güzde*, Neşr. R. A. Nicholson, Leyden-London: Luzac Co.
- İBNÜ'L-ESİR (1987). *El-Kâmil fi't-Tarih*, III, Türkçe çev. A. Ağırakça-A. Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İKBÂL, A. (1375 hş). *Tarih-i İran*, II, Tahrân.
- KARATAY, O. (2003). *İran İle Turan Hayali Milletler çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara: KaraM Yayınları.
- MİRHOND (1358 hş.). *Ravzatu's-Safâ*, II, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahrân.
- NAZİM, M. (1931). *The Life And Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, New Delhi, Cambridge University Press.
- SADÎ (1975). *Bostan*, Çev. Hikmet İlaydın, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- ŞEŞEN, R. (1998). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- TABERÎ (1991). *Milletler ve Hükümdârlar Tarihi*, I, Çev. Z. K. Ugan-A. Temir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TOGAN, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOGAN, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı Reşideddîn Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Kitabevi.